

УДК 316.6

І.О. Бондаревська (м. Київ), В.О. Михайленко (м. Одеса)

ПСИХОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ СОЦІАЛЬНОГО КАПІТАЛУ В КОНТЕКСТІ НОВИНИХ МЕДІА

Бондаревська І.О., Михайленко В.О. Психологічний аналіз соціального капіталу в контексті новинних медіа. Статтю присвячено розгляду концепції соціального капіталу та його видів: соціального капіталу відносин і системного соціального капіталу. До соціального капіталу відносин належать соціальний капітал положення, соціальний капітал довіри і соціальний капітал зобов'язань. До системного соціального капіталу належать системний контроль, системна довіра і системна мораль. Дія системи переконує акторів приймати системний контроль, дотримуватися системної довіри і системної моралі. Довіра виступає важливим компонентом як соціального капіталу відносин, так і системного соціального капіталу. Проведено аналіз взаємозв'язку між соціальним капіталом та новинними медіа. Як соціальний капітал, так і новинні медіа нерозривно пов'язані зі здатністю створювати клімат довіри, впливати на громадянську активність. Споживачеві новинних медіа, часто відомий власник холдингу, в який входить канал, його / її політичні уподобання, які багато в чому визначають висвітлення інформації, що формує довіру або недовіру до такого каналу. Зроблено висновок про те, що соціальний капітал, особливо системний соціальний капітал, необхідно розглядати в якості важливого ресурсу для медіаосвіти. Оптимізація рівня довіри новинним медіа є одним з пріоритетних напрямків медіаосвіти для будь-якого віку споживачів новинних медіа.

Ключові слова: соціальний капітал відносин, соціальний капітал положення, соціальний капітал зобов'язань, соціальний капітал довіри,

системний соціальний капітал, системний контроль, системна довіра, системна мораль, новинні медіа, медіаосвіта

Бондаревская И.О., Михайленко В.А. Психологический анализ социального капитала в контексте новостных медиа. Статья посвящена рассмотрению концепции социального капитала и его видов: социального капитала отношений и системного социального капитала. К социальному капиталу отношений относятся социальный капитал положения, социальный капитал доверия и социальный капитал обязательств. К системному социальному капиталу относятся системный контроль, системное доверие и системная мораль. Действие системы убеждает актёров принимать системный контроль, придерживаться системного доверия и системной морали. Доверие выступает важным компонентом как социального капитала отношений, так и системного социального капитала. Проведён анализ взаимосвязи между социальным капиталом и новостными медиа. Как социальный капитал, так и новостные медиа неразрывно связаны со способностью создавать климат доверия, влиять на гражданскую активность. Потребителю новостных медиа, зачастую известен владелец холдинга, в который входит канал, его / её политические предпочтения, которые во многом определяют освящение информации, что формирует доверие или недоверие к такому каналу. Сделан вывод о том, что социальный капитал, в особенности системный социальный капитал, необходимо рассматривать в качестве важного ресурса для медиаобразования. Оптимизация уровня доверия новостным медиа является одним из приоритетных направлений медиаобразования для любого возраста потребителей новостных медиа.

Ключевые слова: социальный капитал отношений, социальный капитал положения, социальный капитал доверия, социальный капитал обязательств, системный социальный капитал, системный контроль, системное доверие, системная мораль, новостные медиа, медиаобразование

Bondarevskaya I.O., Mykhaylenko V.O. Psychological analysis of social capital in the context of news media. Article deals with the concept of social capital and its types: relational social capital and system social capital. Relational social capital constitutes of positional capital, trust capital and obligation capital. System social capital constitutes of system control, system trust and system morality. System's action persuades actors to accept system control, follow system trust and system morality. Analysis of interconnection between social capital and news media is conducted. Trust is an important component of social capital of relations as well as system social capital. Both social capital and news media are linked to ability of trust climate creation, influence to citizenship activity. A news media consumer often knows holding owner which contains channel, his / her political preferences which largely determine provision of information what forms trust or distrust towards such channel. It is concluded that social capital especially system social capital is required to be considered as an important resource of media education. Optimization of trust level to news media is one of the most important directions of media education for news media consumers of all ages.

Keywords: social capital of relations, positional capital, trust capital, obligation capital, system social capital, system control, system trust, system morality, news media, media education

Постановка проблеми. На сьогоднішній день під соціальним капіталом розуміють майже все, що пов'язане з соціальною включеністю, починаючи від сусідської допомоги і закінчуючи громадянською мораллю глобалізованого суспільства. Неточності у використанні концепту, як правило, є результатом наявності двох теоретичних аспектів: соціальної включеності і контролю над ресурсами в соціальних відносинах. Прикладами соціального капіталу можуть послужити здатність індивідів до допомоги або колективна здатність створювати і застосовувати клімат довіри [3].

Особливістю соціального капіталу є поєднання індивідуальних і соціальних аспектів контролю над ресурсами та їх використання. На відміну від економічного капіталу ні успішність, ні використання соціального капіталу не можуть контролюватися індивідуальними акторами. З одного боку, соціальний капітал пов'язаний з ресурсами індивідуального актора, наприклад, з тими, які доступні йому за допомогою дальніх знайомих і близьких друзів. З іншого боку, соціальний капітал також пов'язаний з функціонуванням усієї мережі та її структурою, включаючи всіх акторів [3].

Цікавим, на наш погляд, міг би бути розгляд взаємозв'язку соціального капіталу та новинних медіа. Як соціальний капітал, так і новинні медіа нерозривно пов'язані зі здатністю створювати клімат довіри, впливати на громадянську активність. При цьому важливо мати на увазі відмінності у видах соціального капіталу.

Так, Х. Ессер розрізняє соціальний капітал відносин і системний соціальний капітал. Вчений виділяє три види соціального капіталу відносин: соціальний капітал положення, соціальний капітал довіри і соціальний капітал зобов'язань. До системного соціального капіталу Х. Ессер відносить системний контроль, системну довіру і системну мораль.

Соціальний капітал відносин і системний соціальний капітал відрізняються, принаймні, за одним важливим аспектом. Актори можуть інвестувати в соціальний капітал відносин за допомогою індивідуальних дій, в той час як вони не можуть індивідуально інвестувати в системний соціальний капітал, оскільки в цьому випадку мова йде про колективну дію. Соціальний капітал відносин – це соціальний капітал, який індивіди контролюють за допомогою соціальних відносин, а системний соціальний капітал вони контролюють через свою включеність у системи таких відносин [3].

Метою даної статті є представлення напрямків взаємозв'язку соціального капіталу та новинних медіа, які необхідно враховувати в медіаосвіті.

Виклад основного матеріалу. Розглянемо соціальний капітал відносин. Соціальний капітал відносин можна загалом визначити як «особистий» ресурс актора, цінність цього ресурсу залежить від інвестицій у нього. Внесок у соціальний капітал відносин дорівнює сумі всіх ресурсів і вигод, які актор може отримати в результаті прямих і непрямих відносин з іншими індивідуальними акторами. Соціальний капітал відносин можна розуміти як особливу форму «прибутку». У цьому сенсі соціальний капітал відносин схожий на типи автономних капіталів, таких як економічний і людський [3].

У новинних медіа соціальний капітал відносин проявляється зокрема при прийомі співробітників на роботу. Найчастіше, стандартні форми рекрутингу в цій сфері замінюють зв'язки і рекомендації. Проте наявність таких зв'язків і рекомендацій не тільки не скасовують необхідність високого професіоналізму, а скоріше збільшують його важливість.

Для розуміння соціального капіталу положення як виду соціального капіталу відносин необхідно розглянути наступне. Оскільки кожна людина може підтримувати тільки обмежену кількість відносин, важливо дотримуватися оптимізації того, у які відносини інвестувати. При зростанні матеріального багатства, зростаючих можливостей, потреби в оплачуваній праці і придбанні капіталу, відмінного від соціального капіталу, відносини з іншими людьми стають дорогими. Це відбувається тому, що вартість часу зростає, а відносини зазвичай вимагають часу [3]. Соціальний капітал положення пов'язаний з так званими структурними порожнечами.

Структурна порожнеча – це «порожнеча» між різними мережами. Оскільки актори однієї мережі тісно пов'язані та мають доступ до схожих

людей, численні контакти всередині однієї мережі зайві. Наприклад, якщо хто-небудь шукає доступ до великого масиву інформації або до безлічі різних форм соціального життя, але проводить свій час тільки в мережі своїх близьких друзів, він / вона витрачає час даремно, принаймні, з точки зору досягнення цієї мети. Замість цього, важливішим було б розподілити можливі відносини таким чином, щоб кожен стосунок могли надати доступ до різних видів інформації або до різних видів соціальної активності [1].

Термін соціальний капітал положення належить до соціального капіталу відносин, побудованому на підставі стратегічного заповнення структурних порожнеч. Його назва походить від того факту, що соціальний капітал положення можна побудувати лише на підставі стратегічного розташування в структурі мережі [3].

Соціальний капітал положення збільшується з кількістю не зайвих контактів і таким чином з цінністю ресурсів і вигод, які можна мобілізувати через ці контакти. Також важливо у стратегічному сенсі підтримувати контакт з тим, хто володіє найбільшим впливом серед найбільшого числа осіб у його мережі, хто найкращим чином поінформований про те, що відбувається в його / її оточенні. Такий зв'язок називається основним контактом, на відміну від, так званих, непрямих, вторинних контактів з людьми, які також є частиною мережі, але вони менш важливі і поінформовані і, отже, набагато менш корисні. Стратегічна оптимізація соціального капіталу положення вимагає хоча б мінімального рівня довіри і зобов'язань [3].

Перейдемо до розгляду соціального капіталу довіри й соціального капіталу зобов'язань. Не секрет, що в сучасних українських реаліях простому обивателю, споживачеві новинних медіа, часто відомий власник холдингу, в який входить канал, його / її політичні уподобання, які багато в чому

визначають висвітлення інформації. Виходячи з цього, одні споживачі новинних медіа довіряють одним каналах, інші – іншим.

Довіра, яку одні актори надають іншим, сама по собі є видом капіталу. Це очікування обґрунтованості довіри і того, що вона не буде використана на шкоду. Соціальний капітал довіри – ресурси і вигоди, які актор може активувати завдяки своїй репутації людини, що заслуговує довіри. Бажання інших акторів бути залученим в ризиковану справу, ймовірність передачі конфіденційної інформації або рекомендації знайомого, який може зганьбити їх пізніше, збільшується з довірою, яку вони надають контактній особі. Ця контактна особа, у свою чергу, може очікувати надання запитуваної інформації або рекомендації, якщо вона мотивована зобов'язаннями [3].

Також з часом у інформаційних каналів формується репутація того, наскільки на цьому каналі є тенденція транслювати фейкові сюжети (заради залучення аудиторії, формування певної громадської думки тощо). Таким чином, інформацію, отриману з каналів з репутацією ненадійних, споживачі новинних медіа, як правило, перевіряють у декількох джерелах, а інформацію, отриману з каналів з репутацією надійних, перевіряють набагато рідше, виявляючи більш високу довіру до джерела.

Довіра і зобов'язання стають надзвичайно важливими для отримання доступу до ресурсів та їх мобілізації. Тільки з довірою і зобов'язаннями у відносинах між акторами з'являється впевненість, створюючи соціальний капітал відносин, не дивлячись на складність і крихкість кожних відносин, з'являється стабільна форма капіталу, яким можна володіти як приватною власністю. До деяких ресурсів і вигод можна отримати доступ лише завдяки довірі та зобов'язанням. Так бажання брати участь у ризикованій справі в значній мірі ґрунтується на довірі і вигоді, які не обмежуються певним діапазоном часу, також як допомога і солідарність у важкі часи ґрунтуються на зобов'язаннях [3].

Соціальний капітал зобов'язань посилюється усвідомленням того, що порушення зобов'язання призведе до того, що інший актор відмовиться надавати вигоди у майбутньому. Зобов'язання є додатковою мотивацією зобов'язаного актора передавати необхідні ресурси і вигоди. У певному сенсі, вигода від співробітництва для всієї системи піддається ризику, якщо актори не відповідають взаємністю, це є загальновідомим для акторів, пов'язаних відносинами. Таким чином, соціальний капітал зобов'язань актора складається з певного числа зобов'язань, які йому винні інші актори, цінності ресурсів і вигод, які ці взаємодії можуть активувати, загального числа відносин, які він / вона підтримує [3].

В. Едвардз та М.В. Фолі [2] розглядаючи соціальний капітал, стверджують, що соціальний капітал по своїй суті залежить від контексту соціальних відносин і соціальних норм, що існують у групах. Соціальний капітал сприяє спільним діям у даних групах, але зовсім не обов'язково його можливо переносити в інші контексти. Так, люди, що живуть у суспільствах з високим рівнем довіри, наприклад, фермери та рибалки в Норвегії, аміші в Пенсільванії, ченці в Греції, зовсім не обов'язково будуть такими ж довірливими, якщо поїдуть в інші регіони. Тобто, люди можуть проявляти одночасно високу і низьку довіру в залежності від місця знаходження. Тому, немає сенсу вимірювати соціальний капітал тільки на індивідуальному рівні поза спільноти.

Довіра і зобов'язання мають загальні передумови, які, принаймні частково, відносяться до системного капіталу. Довіра виникає на підставі надійності актора, його / її схильності виконувати обіцянки. Зобов'язання з'являються на підставі авансів, які ведуть до заборгованості іншого актора. Ці механізми не працюють тільки на підставі альтруїзму, вони працюють на підставі певних інтересів у відносинах і певних запобіжних заходів, які

гарантують, що наданою допомогою не будуть зловживати і, що невиконана обіцянка або нездатність виконати зобов'язання буде помічено [3].

Якщо взаємні довіра та зобов'язання були успішними протягом деякого часу і їх вважали корисними, вони нарешті починають підтримуватися мораллю, афективним атитюдом орієнтації на взаємність, який стабілізує всю систему, навіть коли інтереси в якомусь випадку ослабли або зобов'язання стали односторонніми. Довіра і зобов'язання стають значно ймовірнішими, коли залежність акторів один від одного висока, коли вони очікують спільного майбутнього, коли немає альтернатив і впливів ззовні, і коли актори постійно підтримують контакт один з одним. Так відбувається в мережах із сильними зв'язками [3].

П. Норріс [5] розглядала зв'язок між соціальним капіталом та доступом до засобів масової інформації, ґрунтуючись на дослідженні цінностей і соціального капіталу, проведеного Світовим Банком у 1995 – 1997 роках в 47 країнах. Вона приходить до висновку про те, що суспільства з високим соціальним капіталом також характеризуються широким доступом до засобів масової інформації, а саме до газет і телебаченню. У країнах з розвиненими засобами електронної комунікації також високий соціальний капітал. Для країн з високою міжособистісною довірою, як одним з показників соціального капіталу, також властивий високий доступ до телебачення. У той же час, членство в асоціаціях і неформальних соціальних групах громадянського суспільства виявилось не пов'язаним з використанням засобів масової інформації.

Розглядаючи системний соціальний капітал, важливо зазначити, що системний соціальний капітал відноситься до існуючих загальноприйнятих соціальних норм і спрямований на ефективний контроль поведінки членів групи. Системний соціальний капітал відрізняється від соціального капіталу відносин за двома напрямками. По-перше, «володіння» системним

соціальним капіталом відокремлено від індивідуальних акторів. По-друге, виникнення системного соціального капіталу безпосередньо не пов'язане з ціленаправленими індивідуальними зусиллями. Всі актори отримують вигоду з системного капіталу незалежно від того, вони інвестували в нього, або ні. На всіх акторів впливає руйнування цього капіталу, навіть на тих, які брали участь у його створенні і зацікавлені у продовженні його існування [3].

Нагадаємо, що до системного соціального капіталу Х. Ессер відносить системний контроль, системну довіру і системну мораль.

Системний контроль виникає, якщо інформація про поведінку членів мережі швидко циркулює, при цьому відхилення у поведінці членів мережі приховати неможливо. Крім цього, кожен, хто не егоїстично робить внесок у спільноту, заслуговує заохочення і його швидко помічають. Системний контроль є прямим наслідком певної структури мережі, до якої відносяться висока щільність, закритість і стабільність відносин [3].

Системна довіра є розсіяною генералізованою довірою в належно функціонуючій системі і не пов'язана з окремими акторами [4]. Системна довіра створюється на тлі системного контролю. Якщо хтось показує, що не заслуговує довіри, яку йому надали, йому слід очікувати, що це був останній раз, коли він насолоджувався перевагами співпраці з іншими. При ефективному системному контролі всі актори усвідомлюють той факт, що кожен може бути практично впевнений у тому, що його довіру не буде використано в чийсь інтересах [3].

Системна мораль, загалом, є мораллю взаємних зобов'язань та обґрунтованості норм і цінностей для всіх акторів. Системна мораль складається із специфічного орієнтуючого атитюду, який направляє дії, оскільки актори автоматично погоджуються, не беручи до уваги егоїстичних наслідків. Сприйняття всієї системи просякнуте цим атитюдом, який підпорядковує акторів їх діям у контексті прийнятих цінностей. Таким

чином, мораль, норми і цінності, становлять соціальні відносини взаємної спрямованості поза специфічних окремих відносин у мережі. З'явившись одного разу, мораль, норми і цінності значно знижують ризик соціальної дилеми. Системна мораль може розвинутися тільки у результаті ефективного системного контролю і циркулюючої системної довіри [3].

Системна мораль, системний контроль і системна довіра можуть бути і системним злом. Переважання моралі аферистів сприяє організованій злочинності, фундаменталістська мораль терористичних організацій заволодіває розумами новобранців, а акуратно заховані «цінності» закритих політичних груп і політичних еліт явно не є колективним благом [7].

Х. Ессер описує особливості функціонування системного соціального капіталу наступним чином. Системний контроль являє собою технічну основу системного капіталу. Системна мораль і ще більшою мірою системна довіра будується поверх його структури. Без ефективного системного контролю системна довіра і системна мораль зрештою знизилася б. Системна довіра ґрунтується на системному контролі, а системна мораль ґрунтується на системній довірі. Як системна довіра, так і системна мораль створюються через досвід дії системи; і системна мораль, і системна довіра функціонують як особливий орієнтуючий атитюд, визначаючи те, яким чином актори сприймають ситуацію, незалежно від поведінки конкретних окремих акторів [3].

Саме дія системи заохочує акторів і допомагає їм вирішувати проблеми. Дія системи переконує акторів приймати системний контроль, дотримуватися системної довіри і системної моралі. Дії системи – це колективні вигоди від співпраці, які не можна приписати певному індивіду, і які залежать від колективних дій акторів. Якщо ці дії відбуваються, системна довіра і системна мораль також будуть підтримуватися. Структурною основою, однак, залишається системний контроль. Крім функціонування

системного контролю, брак альтернатив і залежність акторів від системи визначають появу соціального порядку в цілому [3].

Висновки. В умовах широкого доступу до часто суперечливих новин у засобах масової інформації, на наш погляд, у медіаосвіті важливо застосовувати не тільки традиційні методи підвищення медіаграмотності, але і потенціал соціального капіталу.

Довіра виступає важливим компонентом як соціального капіталу відносин, так і системного соціального капіталу. Оптимізація рівня довіри новинним медіа, на наш погляд, є одним з пріоритетних напрямків медіаосвіти для будь-якого віку споживачів новинних медіа.

Література

1. Burt R.S. Structural holes: the social structure of competition / R.S. Burt – Cambridge Mass.: Harvard University Press, 1992.
2. Edwards B. Civil society and social capital beyond Putnam / B. Edwards, M.W. Foley // American Behavioral Scientist. – 1998. – 42(1). – P. 124 – 139.
3. Esser H. The two meanings of social capital / H. Esser// The Handbook of Social Capital / Ed. D. Castiglione, J.W. Van Deth, G. Wolleb. – Oxford University Press, 2008. – P. 22 – 49.
4. Misztal B.A. Trust in modern societies / B.A. Misztal – Cambridge: Polity Press, 1996.
5. Norris P. Social capital and the news media / P. Norris // The International Journal of Press / Politics. – 2002. – 7 (1). – P. 3 – 8.
6. Portes A. Social capital: its origins and applications in modern sociology / A. Portes // Annual Review of Sociology. – 1998. – 24. – P. 1 – 24.
7. Portes A. The downside of social capital / A. Portes, P. Landolt // American Prospect. – 1996. – 94. – P. 18 – 21.

Бондаревська І. О. Психологічний аналіз соціального капіталу в контексті новинних медіа / І. О. Бондаревська, В. О. Михайленко // Науковий часопис НПУ ім. М.П. Драгоманова. Серія: Психологічні науки – К. : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2017. – 5 (50). – С. 19 – 25.

Відомості про авторів:

Бондаревська Ірина Олегівна – Інститут соціальної та політичної психології НАПН України, кандидат психологічних наук, доцент, старший науковий співробітник лабораторії психології масової комунікації та медіаосвіти

Михайленко Вікторія Олександрівна – Одеська державна академія технічного регулювання та якості, кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри суспільно-гуманітарної підготовки